

Enterros e "prantos", Cangas 1860

José Moreira Pumar

J. Pintos Arq. Musco de Pontevedra

Calquera tempo pasado foi peor

Durante a segunda metade do século XIX, nalgún sector da poboación canguesa aínda prevalecían vellas formas á hora de levar a cabo as honras fúnebres. Mais aos poucos, un cambio faise notar. Cando o cangués deste período redacta as súas derradeiras vontade, apenas deixa por escrito o balance da súa vida como se facía en épocas anteriores.

Os actos de inhumación xa non teñen lugar dentro do templo parroquial, nin no adro que o rodea, senón que pasan a facerse nun lugar apartado da Vila chamado Altamira en 1834, alí sitúase o novo cemiterio ou Camposanto como agora se lle denomina.

Pero a grande innovación do século, novidade da época ven sinalado polo emprego cada vez maior do que chamaban *caixa cerrada*, é dicir, o ataúde e a lenta e progresiva desaparición das habituais mortallas mortuorias.

O cangués de agora expresa vehementemente ser soterrado como agora se estila, é dicir, *dentro d'una caixa pecharla de madeira* e no cemiterio da vila en lugar apropiado conforme a súa economía e posición social.

Ata este momento considerábase de suma importancia a roupa coa que o finado ía ser soterrado. O xeito en como ía presentarse para ser interrogado ante o divino tribunal na outra vida. Aqueles tradicionais sudarios acostumaban ser roupaxes relixiosas e considerábanse as máis correctas. Confeccionábanse con teas de urdimbre ordinario e pobre, de *estameña*, sendo preferido o hábito de San Francisco por ser símbolo de pobre, xunto co sudario de tea de liño, máis pobre aínda.

O hábito relixioso: a súa importancia

Nalgúns sectores da poboación, aínda perduraba a crenza que o hábito de S. Francisco, por exemplo, era remedio eficaz para non permanecer moito tempo sufrindo penas

de purgatorio. As misas celebradas no momento da morte e a distribución de esmolas axudaban a ter unha sentenza favorable. Si a persoa falecía aínda estando en pecado mortal, non era amoxada aos infernos se se amortallaba con algún destes hábitos relixiosos, xa que o seu espírito deambularía como alma en pena deica alguén mediante sufraxios (misas, esmolas...) a rescatare para descansar en paz. O notario da vila Sr. Camera (+1870) dispón que a súa dona sexa amortallada co hábito da Virxe do Carme, e que ámbolos dous, o día que falecesen se dixesen no menos de 12 misas antes de ser soterrados. E aos pobres da vila aos que deixara de caridade lenzos para que se fixesen prendas con que vestirse rogouilles que escoitasen misa diaria durante un mes pola súa alma.

Vellos sudarios

A esta altura do século son maioritariamente as mulleres do rural as que seguen aferradas a este tradicional costume do vello sudario sen descartar outros casos na vila. Desexan que o seu corpo sexa amortallado en sudario de tea branca ou saba de liño pois con ela tamén foi cuberto o corpo de Noso Señor Jesucristo cando foi enterrado.

Dentro do colectivo feminino, outro grupo desexa amortallarse co manto de *Nuestra Señora la Virgen del Carmen*. Por último, outro minoritario, sinala que a súa mortalla sexa con lenzos da súa elección, por exemplo en *tela de mahón*, ... *plátilla azul* en túnico que guardo para ese día... etc.

A idea da morte estaba tan presente no cotiá que para algunhas canguesas o sudario ou o manto que levará o día da súa morte teno xa confeccionado

e preparado en vida, e sacáralo da arca para lucilo posto cada vez que participe nas procesións de Semana Santa ou festas do Cristo.

Os novos sudarios

Mais a grande maioría dos cangueses van abandonando ao longo do século os tradicionais sudarios relixiosos. Na nova sociedade opérase un cambio de mentalidade: o cangués deixará ben claro que desexa por sudario *las mejores ropas de mi uso...* ou máis sinxelamente que se me enterre... *con las ropas de vestir...* Outros manifestan que a mortalla sexa... *a gusto de mis cumplidores.*

Hai un elevado número de veciños que lamentablemente se escapa a nosa comprensión, é lexión os que desexan ser amortallados *al estilo de este país.* Cal sería o estilo deste país? Descoñecémolo. Probablemente refíranse tal vez á novidade do féretro?

En definitiva díñase que o ataúde veu substituír ao sudario. Mais aínda hai un sector no que a súa economía

non lle permite ser soterrado en caja cerrada senón que levará por ataúde a tea de liño, que con toda seguridade sería a única saba que tiña en uso.

Todos desexan un enteiro digno. O ataúde costa cartos. Grande parte dos veciños vive en estado de pobreza e non se está ao seu alcance. Os actos do enteiro esgotan a maior parte dos seus posibles.

Disposicións

O finado deixa sempre ben claro as misas que se dirán pola súa alma como aos santos da súa devoción. Incorpórase como algo novo *la misa que llaman Gregoriana.* No seu escrito, non esquece nunca celebracións a estas dúas divindades: a Virxe María e o Anxo da Guarda xa que serán os seus maiores defensores no Xuízo. Outros, dispoñen ademais que o día da súa morte se ofrezga unha misa(1) ao santo do día. Tamén se ten en conta a S. José patrón da Boa Morte e á Virxe de Darbo de grande devoción con ofrecemento de misas.

Un factor a ter en conta é o ambiente, a atmosfera relixiosa que rodeaba aquela sociedade. As disposicións testamentarias e as promesas outorgadas polo finado eran sagradas. Aínda sendo unha pesada carga aos seus herdeiros, as débedas económicas contraídas e insatisfeitas en vida polos seus deudos debían cumprilas por riba de calquera outra razón, motivo polo que deixaba claramente escrito as partidas de cartos que debe satisfacer a cada un dos seus veciños nomeados no testamento. Todo elo quedará a conta dos familiares; a un moribundo non se traizoa, o incumprimento dunha promesa ou débeda insatisfeita, reteríao máis tempo do debido no Purgatorio padecendo penas de lume. Velaquí dous casos seleccionados entre os revisados:

En 1866, a veciña de Coiro María Teja Parada deixa disposto en testamento que a súa mortalla sexa en *hábito de la Virgen del Carmen.* Mais impón aos seus herdeiros o inquebrantable compromiso que ese manto da Virxe non poderá ser mercado con diñeiro familiar, senón que deberá ser adquirido polo seus deudos pedindo esmola polas portas na parroquia de Darbo. María Teja, inda que de escasa fortuna, deixa aos seus herdeiros o compromiso de 100 misas pola súa alma. Tampouco fallan casos menos gravosos pois era frecuente que pola alma de certos finados algunhas misas a celebrar deberán pagarse con diñeiro pedindo esmola pola vila, pois tiña máis mérito.

Recollemos outra disposición testamentaria algo máis difícil de cumprir. Trátase do disposto por Cayetano Riobó Freire, labrador, maior de 80 anos e veciño de Moaña. En 1866, di haberse *ofrecido a viajar en ramaría a San Andrés de Teixido alimentándose polo camiño solo a pan y agua,* pero Cayetano non poderá facelo, impedírallo a idade. No testamento dirá que

Igrexa de Coiro

Igrexa de Darbo

esa promesa no pude facela por mis numerosos achaques por cuxa razón y en descargo de mi conciencia lo dejo a que (a promesa) lo cumplan mis hijas.

Enterros caros

As mandas testamentarias tocante dos enterros e honras fúnebres gardaban unha estreita relación coa capacidade económica. Grande parte da veciñanza vivía en situación precaria. As misas, responsos, vixilias, esmolos, loitos e demais actos do enterro consumían a totalidade de toda unha vida de aforros. Os veciños de escasos recursos outorgábanse de 4 a 10 misas; os de mellores medios contabilizaban de 20 a 35; e os de economía máis acomodada pasaban de 100 podendo chegar a 600. En canto aos cregos asistentes, ricos e pobres, todos desexaban que o seu número non fose inferior a 5 e se les pague sus derechuras.

Con economías tan febles o frecuente era pedir diñeiro ou vender algunha leira -se era agricultor- para os gastos de enterro e funerais. En 1860, Francisco Núñez, pescador de oficio, non ten cartos e viuse obrigado a pedir 400 reais ao prestamista D. Francisco Camiña para poder soterrar o seu sogro. Núñez promete devolvelo cando reciba a herdanza.

En decembro de 1869, Teresa Ferradán Ramos unha anciá próxima a los 90 años, viúva e labradora de oficio, é unha máis das que se ve obrigada a vender por 440 reais unha tomada de terra; con ese diñeiro deixa encargo a súa filla Francisca -sirvienta de oficio- para que pague os gastos do funeral pois era o seu maior desexo ser soterrada en caja cerrada.

Juan Manuel Cordeiro de 67 anos, no seu testamento di que quedou viúvo dos seus últimos matrimonios quedándolle do último unha nena de curta idade chamada Josefina Antonia. Conta que quedou na pobreza por mor das enfermidades de ámbalas dúas esposas así como da morte dun fillo no hospital de Vigo. En 1861, outro dos seus fillos, Manuel regresa con una enfermedad muy peligrosa que trajo de fuera desde hace tres meses. Todo elo ocasionoulle gastos de botica e médicos por cantidades superiores aos 400 reais.

Cordeiro desexa ser soterrado con certa honra, pero a súa desgraciada situación non llo permite. Non se atreve a fixar un número de misas pola súa alma. Roga aos seus cumpridores que elixan unha

caixa de las más baratas, le asistan los sacerdotes que quieran conducirlo al cementerio, sea por caridad y si fuera de cabro véndase la ropa de mi uso y págueseles y si algo sobre se lo inviertan en misas por mi alma y al sacristán que me acompañe se le pague algo.

O enterro máis caro deste período, encontrado deica agora, foi o do notario D. Juan Antonio Carrera, home de forte convicción relixiosa. A súa esposa Dª Teresa González Gayoso sinalaba que los gastos causados de entiero y mas gastos consiguientes se deben a las 600 misas y mas obras de caridad dispuestas polo seu marido motivo polo que se veu precisada vender dúas parcelas de terreo no Tobal por importe de 4.000 reais (2).

En canto aos loitos debemos dicir que era un capítulo importante a ter en conta, Josefa García Rúa, unha viúva de 46 anos con residencia na rúa Los Barreiros e oficio *ataxadora* de redes, pretende evitar os gastos que supón o loito aos seus familiares do xeito seguinte: *... a mi hermano el importe de un pantalón y a sus hijos el valor de las sayas de luto negras que tengo de las mías; a miña sobriña Benita le legato das sábanas de lienzo y además el luto que llevará por mi; a las hijas de mi hermana Manuela un pantalón negro de mi hijo y una americana del mismo color; a mis sobrinas hijas de mi hermano Ramón los lutos y por último a mi cuñada Manuela mi ropa de diario y a su hija el luto.*

Josefa a base de sacrificio aforrara para que seu enterro fose o máis decente; na súa demanda, malia a súa escasa economía deixa un exceso de misas se digan por mi alma 100 misas. Non obstante, confesa deixar unha débeda de 1.094 reais que deberá pagar a distintos veciños o seu único fillo Eduardo Cabrera García.

Féretros comunitarios

A lei prohibía baixo fortes sancións conducir cadáveres descubertos ao cemiterio como se facía anos atrás. Como algúns dos veciños non se podían permitir adquirir a caixa mortuoria existía un ataúde común ou parroquial destinado a conducir estes desafortunados. Rematado o enterro o ataúde devolvíase a igrexa. O veciño de Donón (Hío) Juan Sotelo (+ 1873) sinala no seu testamento que ao seu falecemento *mi cuerpo hecho cadáver vaya a la tierra amantado en sábana de lino colocado en el féretro de la iglesia de Hío*. Confesa ser veciño de minguado caudal, todos os seus bens patrimoniais non pasan de 700 reais. (En honor á verdade, atopámoslos con menor fortuna).

Disposicións obrigatorias

Para maior desgraza quen decide facer testamento estaba obrigado por lei a apartar dos seus bens unha partida de reais, soe ser un mínimo de 12 reais, para a conservación de la

Casa de Jerusalén y más obras pías, o que supoñía unha carga engadida ás economías máis febles.

Os velatorios

Outra das disposicións que non constan nos testamentos deste período, pois estaban prohibidas pola igrexa, será a pitanza, esa enchente con que se obsequia aos asistentes ao enterro, a excepción que vaian destinada aos pobres. Dos centos de casos revisados só encontramos un con ese obxectivo, o outorgado en 1867 polo matrimonio José Fernández e Rosa Ribeiro veciños de Coiro no lugar de Guruncheiras. Sinalaban no seu testamento que ese día dese pitanza de esmola *14 ferrados de pan maíz cocido a repartir entre todos os pobres de Coiro e que no cabo de ano repártanse 7 ferrados*. Os famosos velorios foron o verdadeiro cabalo de batalla das autoridades eclesiásticas en eliminalos, onde a fe mestúrase cos elementos non cristiáns.

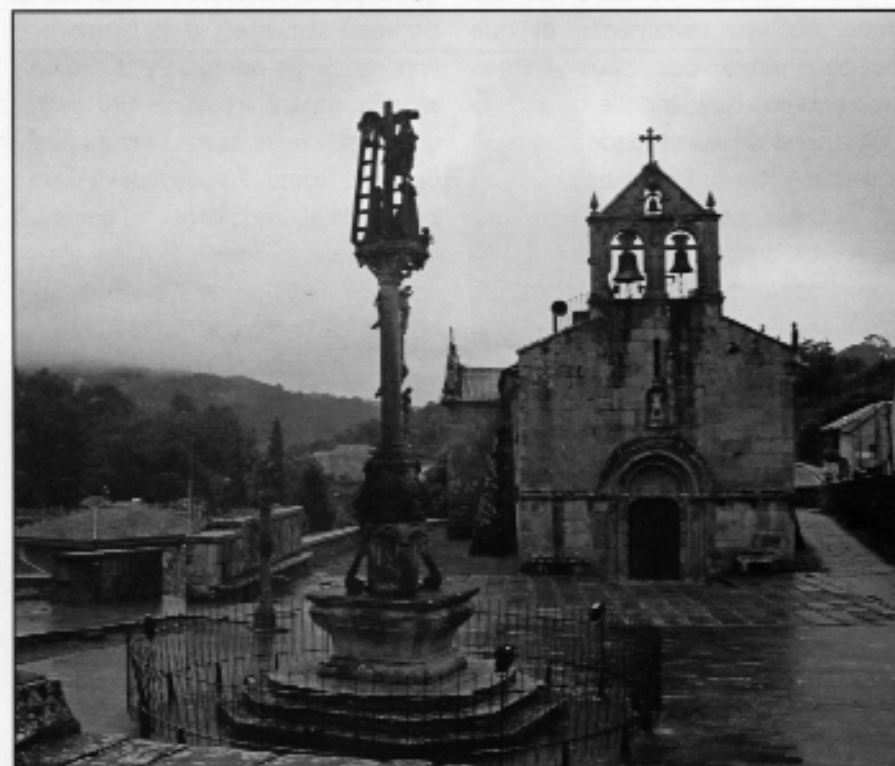
Había velorios que distaban pouco de bacanaís, aínda que as farturas tiñan como alimento base sempre o millo, (agora xa non se mataba a vaca), se o falecido era rico algunha fogaza de trigo podía caer e tamén sardiñas de ser temporada.

O que nunca faltaba nestes banquetes fúnebres era o viño. Este debía ser sempre abundoso e se o falecido era de certos posibles podía correr ata esgotar a adega. Neste caso os "vapores etílicos" pronto se facían notar e a situación de pranto e dor do momento convertíase en auténtica festa en contraste co do familiar. Esta é a causa polo que os banquetes fúnebres foron severamente perseguidos pola Igrexa. Malia a prohibición non foi quen de desterralos.

O outro velorio

Ata aquí o aspecto profano do acto, o adeus ao falecido coa enchente de despedida ofrecida sempre por caridade á alma do finado que contará en xuízo as como en agradecemento aos asistentes. Nos actos de exequias o elemento masculino apenas se fa notar, é a muller a que terá un papel prioritario, esencial en todo o relacionado co cerimonial e preparación do defunto: lavallo, vestilo, rezarlle etc. E sobre todo choralo. O finado debía ser chorado ata a esaxeración.

Deica á década dos anos 40 do pasado século, era frecuente escoitar entre algunhas mulleres anciás o costume de acudir a facerlle "o pranto" a tal ou cal falecido. Carpideiras voluntarias que seguían o vello costume de chorar a calquera recente falecido sen que existise ningún vínculo ou nexo familiar simplemente facíase por principio de caridade cristiá.

Igrexa do Hío

O pranto: "Vai chorar a Cangas que pagan un real e dan unha tasa de caldo"

Este vello popular "chascarrillo" aínda perdura no recordo das xeracións actuais, ao extremo que moitos se lembrarán que a mediados dos anos 70 do pasado século, na traseira de automóviles, estaba de moda pegar algún "slogan" (xunto co popular can que movía a cabeza). Os turismos de Cangas portaban o seguinte:

"Fun a Cangas e non chorei"

Este perdurable "sambenito" (no mellor senso da palabra) aplicado tradicionalmente a Cangas terá as súas boas razóns, mais tamén diremos que ben podería adxudicárselle ás demais zonas da bisbarra. Non obstante, en Cangas parece haber acadado unha intensidade que poucas veces conseguiu noutras lugares. O emprego das carpideiras nos enterros non se limitaba só a Cangas, estaba impregnado en noso ADN, formando parte do sentimento galego.

As carpideiras coñecidas como *Choronas*, eran mulleres (tamén había homes, pero o seu número era moi limitado, *Os Choróns*) que os familiares do finado contrataban para que acudisen a chorar no enterro. Habíaas cunha habilidade especial, a súa maneira de chorar era toda unha arte interpretativa. Loxicamente estas eran as máis solicitadas e a súa fama chegaba ás parroquias non tan próximas. As choronas acudían sempre solícitas, había profesionais como unha forma máis de gañar a vida. Adoitaban facer propaganda de si mesmas sinalando que tal día fun ao enterro de "Fulano" e "fixenlle un pranto ..." que non só conmoveu senón que foi a admiración dos asistentes.

O contrato.

Producido o falecemento e, se o finado tiña posibles, o número de choronas multiplicábase, chamábase as máis afamadas. Entón a ou as choronas esixían a presenza da viúva ou un familiar próximo para que lles contase episodios da vida do finado: en que traballara, si estivera en América, os seus gustos preferidos, etc, etc. Acto seguido as carpideiras seleccionaban aquelas partes máis dignas ou máis interesantes da súa biografía. O contrato incluía que toda noite tiñan que velar o defunto, entre rosarios, ladaiñas e grandes salaios.

No momento de sacar o cadáver da casa para conducilo ao cemiterio, entraban en escena as choronas, e producíase a éxtase en medio de espaventos de brazos e choros. Dende as ventás e a porta da casa despedíase con grandes voces de *jodeus meu irmán!* As carpideiras, entre berros e xemidos -aí estaba a finalidade- contaban aos asistentes as virtudes e bondades aprendidas da súa vida aínda que o morto fose un "maltratador" ou un badulaque. Aquel magoante adeus debía conmoer ao auditorio, facer calar as malas linguas dos veciños, mais sobre todo deixar "satisfeito" ao morto e así os gritos debían oírse ata que o acompañamento se perdese polo rúeiro da vila ou a corredoira camiño do cemiterio.

O defunto debía ser despedido desta vida con dor, a súa perda, unha desgraza, pois en caso contrario se esas bágoas non aflorasen existía a crenza que o espírito do falecido podía regresar da tumba e atormentar os que aquí quedaban vivos por diversas causas: por incumprimento das mandas testamentarias, por non selo suficiente querido, esquecemento de misas, débedas non cumpridas, etc. Polo cal está retido no Purgatorio (de aí a misa de Ánimas).

Outra crenza aínda puidese perdurar no noso rural e da que este autor foi testemuña con doce anos de idade (en 1950) foi a seguinte: co motivo do falecemento da miña bisavoa en Lourizán. Puiden comprobar coa estrañeza de neno que ordenaron sacar enseguida o gando das cuadras e deixalo na horta. Segundo os estudosos, os animais sácanse das cuadras para que o espírito do finado non poida albergarse nos animais e estes servin de médium.

En canto *Os Choróns* diremos que foron moi raros. O autor deste traballo foi testemuña da actuación dun deles con motivo do falecemento dunha das súas avoas no ano 1972. Lembro un home moi maior, baixa estatura e cabelo totalmente cano. Veu o home pola súa conta á casa mortuoria pois souben máis tarde que era coñecido da miña avoa dende mozos. Preguntei a meu pai, que estaba presente, quen era aquel personaxe sentado e reclinado sobre o ataúde, faláballo chorando a xeito de conversa coa finada como se estivese viva. No seu monólogo lembráballo cousas de cando eran xoves e así estivo un longo rato. Meu pai dixo que era un coñecido *Chorón*, e ía aos enterros só aos coñecidos seus aínda que xa non o chamaban, vivía en As Pedreiras no Cantodarea. O home nos seus choros en nada semellaba ás escenas antes descritas, senón limitábase a una triste conversa. É unha mágoa que xa non estea meu pai vivo para que me puidese ampliar verbo deste individuo e en concreto sobre este (probablemente) derradeiro *Chorón do Cantodarea*. Díxome o seu nome, mais non o lembro.

(1) O testador deixaba por escrito non só o número de misas senón a prezo. Había varias clases de celebracións, as misas baratas eran os rezados, o seu prezo de 4 e 5 reais. As misas caras, os cantados ou gregorianos a 6 reais. Nalgún caso habíaas especiais, a 10 reais algunha delas dedicadas a Virxe de Darbo.

(2) Ambos terreos foron adquiridos polo batricano do Vilu D. Francisco Martínez Budño a 1 de setembro de 1870.